

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Ситанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

О НЕКИМ ПИТАЊИМА ДВОЈАКЕ ГЛАГОЛСКЕ РЕКЦИЈЕ

1. Да кажемо прво ово. Глаголску рекцију схватамо као компоненту опште глаголске вредности која условљава могуће директне, непосредне семантичко-синтаксичке односе зависних именичких речи према глаголу као главној, управној речи у синтагми; двојаку глаголску рекцију схватамо као семантичко-синтаксичку особину глагола која му омогућава да се у овоме, нагласимо, директном, непосредном типу односа јавља у истом или сличном значењу и у истој или сличној функцији у двома различитим врстама падежних синтагми, односно у конструкцијама с два различита падежна облика (нпр. *лајаши некоме* и *лајаши некога*), али само *обмањиваши некога*)¹.

И још ово. Глаголску рекцију условљава, с једне стране, семантички садржај глаголске речи и, с друге стране, општи систем семантичко-синтаксичких односа зависних речи према глаголу и начин његовог граматичког уобличавања у језику. Двојака глаголска рекција знак је или двојаког глаголског значења односно насталих промена у глаголском значењу или, пак, насталих промена уопште у семантичко-синтаксичком систему зависности и начину његовог обележавања; најчешће знак је и једног и другог. Циљ нам је да ово покажемо на неким примерима из нашег језика.

2. Дакле, овом ћемо се приликом задржати на оним случајевима двојаке глаголске рекције који се могу посматрати као делови општег система; зато ћемо говорити о глаголским категоријама, а не о поједи-

---

¹ За ове су односе, као и за све односе именичких зависних речи према глаголу, или којој другој главној речи, у науци о језику уобичајени термини и рекција и валентност. Ми их условно диференцирамо. Валентност схватамо као способност глагола да управља већим или мањим бројем речи које се за њега везују (исп., нпр., Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1966, 238), а глаголску рекцију као валентност непосредног, директног типа односно шире схваћеног објектског типа.

начним случајевима; говорићемо, такође, само о глаголима чија је употреба честа и позната, а не о онима чија је употреба ретка, дијалекатска или архаична. И у вези с овим покушаћемо да одговоримо на следећа питања: прво, који су то глаголи и које су то падежне конструкције, синтагме у којима се јављају и за које се као категорије везују и каква је семантичко-синтаксичка вредност ових двојакних конструкција с истим глаголом; друго, да ли се дијахроничним испитивањем и евентуалном компарацијом с другим словенским језицима истога система деκлинације може нешто закључити о еволуцији ових двојакних конструкција, о тенденцијама њиховог развитка; и треће, да ли се, и у којој мери, обе ове конструкције с истим глаголом могу сматрати нормативним у књижевном језику.

3. Прво. Ово су те семантичко-синтаксичке категорије и глаголи двојаке рекције који се у њима јављају: генитивско-акузативна категорија са глаголима у чијој се општој семантици садржи и извесне врсте партитивно значење (*имайти среће* : *имайти срећу*, *ишражйити мира* : *ишражйити мир*) и са свим негативним глаголима односно са глаголима у одричном облику (*немайти књије* : *немайти књију*, *не дизайти очију* : *не дизайти очи*); дативско-акузативна категорија са глаголима *лајајити*, *савештовати*, *йомајити*, *служити* и др. који, условно речено, значе ангажовање усмерено на какав појам без модификације тог појама (*лајајити некоме* : *лајајити некога*, *савештовати некоме* : *савештовати некога*)²; и акузативно-инструментална категорија са глаголима *вршејити*, *вишлайити*, *мицајити* и другима којима се означава кретање, мењање положаја у границама истога места (*вршејити коло* : *вршејити колом*, *вишлайити секиру* : *вишлайити секиром*)³.

² У дативско-акузативну категорију нису укључене конструкције типа *сиремајити другарици* : *сиремајити за другарицу*, *дајити школи* : *дајити за школу* јер у њима немамо директне, непосредне односе зависности, па се оне, према нашем схватању, и не везују за проблеме двојаке глаголске рекције; исто је, нпр., и са конструкцијом *учитићу јаке ђесме* : *учитићу јаке ђесму*.

³ Из дијахроничне перспективе могло би се говорити и о двореκцијности у акузативно-локативној категорији са глаголима који означавају какав процес саопштавања, мишљења, осећања, нпр. *иришоведати његово кришћење* (из старог језика) : *иришоведати о његовом кришћењу* (исп. Д. Гортан—Премк, Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 2, Бгд. 1971, стр. 23—29), међутим посматрани из синхроничне перспективе случајеви овога типа, нпр. *говорићу леје сивари* : *говорићу о лејим сиварима* нису условљени двојаком глаголском рекцијом (в. о томе М. Ивић, О објекатској допуни глагола комунактивних и интелектуалних радњи, Зборник за језик и књижевност, књ. I, Титоград, 1972, стр. 27—32).

4. Питање је каква је семантичко-синтаксичка вредност ових глагола у конструкцијама с једном и у конструкцијама с другом рекцијом; ово ћемо укратко анализирати у свакој од констатованих категорија.

5. Генитивско-акузативна категорија. Известан семантичко-синтаксички паралелизам употребе генитива и акузатива, рекли смо, имамо у синтагмама с глаголима *имаџи*, *даџи*, *узетџи*, *желетџи* и сл. Нпр.:

Само да ми *блаџа добијемо* (Вук, Српске народне пјесме, III, 4). — *Накуџио жутијех дукаџа* (И., 7). — То стање *гаде њовода* Римљанима, да пруже руке на полуострво (Ковачевић Љ. и Јовановић Љ., Историја српскога народа, I, Бгд. 1893, 6). — *Уноси шале и смеха* у уморно друштво (Ст. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, Просвета, Бгд. 1946, 15). — Моја чета састави копља, привеза коње, па удари *џиџи* загорскога вина (И., 63). — Људи који још нису *замиришали баруџа* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, Минерва, Згб. 1933, 24). — Родитељи *имају* својих жеља за будућност своје деце (Б. Нушић, Аутобиографија, Бгд. 1924, 101). — Иследник у томе часу верује . . . да *жели добра* Бајкићу (Б. Ђосић, Покошено поље, Просвета, Бгд. 1953, 28). — *Дајем* вам још једном *џриликe* да о свему добро размислите (И., 62).

За нас је битно има ли семантичке разлике, и у чему је она, између конструкција с генитивом у наведеним примерима и истих или сличних ако би у њима стајао акузатив (нпр.: само да ми *блаџо добијемо*; *накуџио жуте дукаџе*; то стање *гаде њовод* Римљанима; *уноси шалу и смех* у друштво).

Семантичка се разлика између ових синтагми у граматикама, углавном, дефинише тиме што се каже да се синтагмама с генитивом обележава партитивност, а синтагмама с акузативом обухватање објекта у целини глаголском радњом. Али ми сматрамо да се поред партитивности оваквим синтагмама с генитивом обележава и неодређеност односно — не само неодређеност по количини, већ и неодређеност уопште. И још нешто: генитив по правилу у оваквим синтагмама имамо само у случајевима у којима је неодређеност битна семантичка компонента (нпр. „дечаци се растуре да *набаве баруџа*“, Б. Ђосић, ор. с., 62, — *баруџа* значи: колико год нађу барута и каквог год нађу); акузатив, пак, по правилу имамо у случајевима у којима је одређеност, детерминисаност битна семантичка компонента у синтагми (нпр. „у закљону од цигала *сабраше баруџ*: три патроне . . . и неколико фишеска купљених по бакалницама“, И. — *баруџ* означава појам потпуно одређен и по квали-

тету и по квантитету); акузатив се, што је и природно, јавља и у синтагмама у којима именица у функцији зависног члана означава какав реалан појам (*желим ћерку, њражим сџан*); у свим другим случајевима изгледа да је могућа употреба и генитива и акузатива у истим семантичко-синтаксичким ситуацијама (исп. *даде њовода : даде њовод, уноси шале и сме-ха : уноси шалу и смех*); посебно је, морамо нагласити, ирелевантна употреба генитива односно акузатива када су у питању градивне именице (исп. наведени пример „ударџ њиџи загорскога вина“ према стиху „па сједоше њиџи рујно вино“, Вук Српске народне пјесме, III, 4).

6. У синтагмама с негативним глаголима имамо и везаност генитива односно акузатива за одређену семантику и слободну дистрибуцију ових облика. Ако се у синтагми наглашава неодређеност или партитивност, уз негативни глагол, као и уз позитивни, по правилу иде генитив (нпр. „нећу вам, господо, новца ни једнога узети“, Стј. Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, СКЗ, Бгд. 1924, 11); исти је случај и са глаголом *немаџи*, и ту је готово обавезна употреба генитива, тј. фреквенција генитива је око 90% према 10% акузатива, како смо закључили једном приликом раније када смо посебно испитивали овај проблем⁴ (нпр.: „ја сам се, игумане, потурчио, не имавџи мученичке крепости“, Љубиша, ор. с., 72, али и „па онда питање: зашто жене немају бркове“, Б. Нушић, ор. с., 77).

Ако се, пак, у синтагмама с негативним глаголом истиче одређеност, тј. ако је објекат граматички и семантички детерминисан, онда је далеко чешћа употреба акузатива од употребе генитива, који је у овим случајевима само морфолошко обележје конструкције с негативним глаголом. Нпр.:

Благо оном који у таквом метежу не изгуби свијест свога племена и величанство свога имена (Љубиша, ор. с., 58). — Није могло ни једно ни друго да прикрије тремало у гласу ни израз срећног чуђења у очима (В. Петровић, Препелица у руци и друге сличне приповетке, Нови Сад, 1955, 23). — Одговори . . . не показујући вољу за даљи разговор (В. Калџб, Понижене улице, Зора, Згб. 1950, 67) — са акузативом, и

Не чује он те галаме, тог живота који се око њега шири (П. Кочић, С планине и испод планине, СКЗ, Бгд. 1907, 6). — И

⁴ Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик, књ. XII, 1962, 130—148.

отпутовао је зидар виктор с fronte и није устријелио жене (М. Крлежа, ор. с., 22) — са генитивом.

У свим другим случајевима иза негативних глагола употребљава се и генитив и акузатив, али не у истој мери. Да изнесемо још два податка из ранијих испитивања: фреквенција употребе генитива односно акузатива у позицији иза негативног глагола (изузимајући глагол *немајти*) у новијем књижевном језику је оваква — 17% генитива према 83% акузатива; но оваква фреквенција није у језику свих писаца, код неких је употреба генитива већа, нпр. код И. Самоковлије и И. Андрића, и уопште у језику писаца из Босне и Херцеговине, док је код неких писаца акузатив готово у искључивој употреби, нпр. код В. Глигорића, М. Лалића, А. Цесарца, М. Божића и још неких.

7. Дативско-акузативна категорија. О глаголима ове категорије код нас је већ писано⁵; то ћемо унеколико поновити.

Иако је тешко за све ове дворекцијске глаголе дати заједнички одговор на питање имају ли они иста значења у синтагмама с дативом и у синтагмама с акузативом, ипак, мислимо, да се за њих може констатовати: међу синтагмама с дативом и акузативом постоји семантичка диференција, али она није ни обавезна, ни генерална (код неких је боље изражена — као код глагола *савјетовајти*, *помагајти*, *служијти*, код неких слабије — као код глагола *лајајти*, а код глагола *смејати* готово је и нема). Објаснићемо.

8. У дативским и акузативним синтагмама с глаголом *савјетовајти* запажа се извесна тенденција морфолошког уобличавања одређене семантике. Синтагме с дативом развијају се, чини се, у правцу значења „давати, пружати некоме одређен савет“, а синтагме с акузативом развијају се у правцу значења „помагати, подупирати некога својим саветима“, „бити нечији саветодавац“. Исп. примере:

Коме није савјетовати, није му ни помоћи (Босанска вила 1886, 79). — Који ми не би савјетовао на влас то исто што сте ми и ви савјетовали (М. Крлежа, На рубу памети, Згб. 1938, 64).

⁵ Д. Вуповић, [О глаголу *лагајти*], Наш језик, ст. с., књ. III, 1935, 64; И. Г[рицкат], [О допунама уз глаголе *савјетовајти*, *помагајти* и *служијти*], Наш језик, н. с., књ. I, 1950, 332—333; А. Белић, Око нашег књижевног језика, Бгд. 1951, 81; М. Стевановић, Облици допуне уз глагол *лагајти*, Наш језик, н. с., књ. III, 1952, 154—159; И., Рекција глагола и облици њихове допуне, Наш језик, књ. XII, 1962, 1—11; Д. Гортан—Премк, ор. с., 39—56.

Никога да је посаветује⁶, да је упути (Д. Ковачевић, Мали хероји, Бгд. 1930, 200). — Посаветујте ме бар (О. Давичо, Међу Марковим партизанима, Бгд. 1948, 39).

9. Осим ове разлике у овим се синтагмама запажа још једна која је више стилска него семантичка: ако се субјекат обраћа старијем лицу или некоме кога поштује, уважава, радије ће за обе ове семантичке нијансе употребити допуну у дативу (нпр. Друже професоре, ја Вам не бих саветовао да то учините).

10. И код глагола *помагати* запажа се слична тенденција. С дативском реакцијом, изгледа, овај глагол чешће значи „давати, пружати намењивати помоћ некоме“, а са акузативном „помагати трајније или свестраније или обухватати некога у потпуности својом помоћу“. Исп.:

Лијењом Бог не помаже (Вук, Српске народне пословице, 206). — Дошао сам к вама да ми помажете, ако можете (И. Ђипико, За крухом, Нови Сад 1904, 225).

Гладне године помагао цар народ сиромашан давајући . . . жита свакој кући (В. Врчевић, Српске народне приповијетке, II, Дубровник 1882, 186). — Али није га помогло, морао је да врати паре (Ј. Ђоновић, Хронике и путописи, Цетиње 1950, 114).

11. У дативским и акузативним синтагмама с глаголом *служити* за нас су интересантна два значења: прво, „вршити неку радњу или имати неку особину, и том радњом односно особином бити користан ономе коме је намењена“, и друго, „бити слуга у ширем смислу те речи“⁷. У првом значењу синтагме с дативом, изгледа, како анкета потврђује, да се семантички нешто разликују од синтагми с акузативом: *служити некоме* употребљава се у значењу — бити користан појму у дативу, али само у одређеним ситуацијама и за одређено, ограничено време (нпр., Немој да бациш то, може нам још послужити, из говорног језика); *служити некога* употребљава се у значењу — бити користан, и то за дуго време, неограничено (нпр. Очи га још увек добро служе, из говорног језика). У другоме значењу — бити у служби код некога, бити нечији слуга — нешто чешће се ове синтагме употребљавају са акуза-

⁶ Имперфективни и перфективни глаголи у овим семантичко-синтаксичким ситуацијама пенашају се исто (Сар су тако показала наша испитивања), и ми их заједно дајемо, и овде и у другим категоријама. Исп. и супротно мишљење, додуше везано за акузативно-инструменталну категорију, М. Павловић, Реакције и функције, Наш језик, књ. XII, 1962, 90—93.

⁷ Дефиниције дате под наводницима преузете су од И. Грицкат.

тивом, него са дативом (исп. Служит ћу ти колико ти драго, В. Назор, Пастир Лода, Згб. 1946, 413; Боље је доброга служити него рђаву заповиједати, Вук, Српске народне пословице; Не могаше допустити да његов син . . . служи другогa, С. Пауновић, Венац, књ. XI, 1925, 132).

12. Глагол *лаја́ти* с допуном у дативу, рекло би се, претежно значи — говорити некоме лажи, а с допуном у акузативу — обмањивати, варати некога, мада се не може искључити могућност употребе овога глагола са истом допуном у оба значења, посебно у оним крајевима где се он јавља само с једном допуном (као у Србији и Црној Гори, где је позната само акузативна рекција овога глагола).

13. Дативске и акузативне синтагме с глаголом *сме́јати* синонимичне су. Овој се констатацији, ипак, поставља једно територијално ограничење: конструкцију с акузативом претежно налазимо код писаца из западног дела територије српскохрватског језика, мада је има и код писаца из источног дела, док је конструкција са дативом готово искључиво везана за источне крајеве језичког подручја. Исп.:

Оклоп му се држи, | оштри шлем му смеће (М. Шапчанин, Жубори и вихори, Бгд. 1883, 274). — Нап једини задатак у том случају био би да не сметамо глуми (Р. Плаовић, Елементи глуме, Бгд. 1950, 133).

Тако га ни жене не сметају (Л. Лазаревић, Приповетке, Бгд. 1898, 103). — Ако те око смета . . . ископај га (Ј. Драже-новић, Повијест једног вјенчања, Згб. 1910, 17). — Он није зато . . . да би га такве пропалице сметале (М. Крлежа, Излет у Русију, Згб. 1926, 111).

14. Акузативно-инструментална категорија. У њој се јављају глаголи који значе — покретати, покренути поједине делове тела односно изводити, извести покрете, радње појединим деловима тела, као и глаголи који значе — покретати, покренути нешто, мењати, променити нечији положај односно (из)вршити такву радњу нечим; заједничка им је семантичка карактеристика то што и у једнима и у другима имамо ограничено кретање, тј. мењање положаја у границама истогa места (*вишла секиру око себе : вишла секиром око себе*) или, пак, модификацију кретања исте врсте (*брзати јрсти : брзати језиком*). Исп.:

Не знам! — каже и заврше главу (А. Костић, Цариградски гласник, 1905, 19).

Како ти она умије витлати њиме (Лукиа с Орсана, Јакобинка, Згб. 1914, 69). — Заврнут ће ножем у рани, нег се разјапи као уста (М. Божић, Неисплакани, Згб. 1955, 49).

И поред уочене заједничке семантичке карактеристике ове синтагме нису синоними, или бар не потпуни синоними. У синтагмама с акузативом глаголска је радња усмерена на објекат, и она се врши с циљем да се модификује објекат; и баш је та модификација објекта оно што се истиче у први семантички план. У синтагмама с инструменталом истиче се у први семантички план сама глаголска радња и начин на који се она врши⁸.

15. Дужни смо да кажемо нешто и о пореклу двојаких рекција ових глагола и о тенденцијама њиховог развитка.

16. У генитивско-акузативној категорији код глагола у чијој се општој семантици садржи и извесне врсте партитивно значење стара је словенска и генитивска и акузативна рекција, и конструкције с генитивом семантичко-синтаксички разликују се од конструкција с акузативом. (Морамо напоменути да има извесних индикација и за закључак да је у старом језику схватање партитивности било нешто шире, а самим тим и употреба генитива).

У конструкцијама с негативним глаголом само је генитивска рекција стара словенска особина ових глагола; акузативна је рекција нова српскохрватска особеност одричних глагола. Иако процес губљења генитива у овој позицији у нашем језику није завршен, он је далеко интензивнији него у другим словенским језицима.

17. У дативско-акузативној категорији код глагола *саветовати*, *йомати* и др.⁹ дативска је рекција стара словенска. Појава акузативне рекције последица је, с једне стране, општесловенске тенденције сужавања дативског семантичног спектра, што је, свакако, у вези са сужавањем сфере употребе беспредложних конструкција уопште, с друге стране, потенцијалне језичке могућности да се однос према појму коме је намењено вршење ове врсте глаголске радње може схватити и као однос посебног ангажовања тога појма, и с треће стране, познате спе-

⁸ Исп. М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Бгд. 1954, 102. и Д. Г. Премк, ор. с., 60.

⁹ У овој категорији, као и у другима анализирали смо само поједине глаголе, као репрезентанте одређених семантичко-синтаксичких односа; њих је, свакако, више; нпр., за ову категорију везују се и конструкције типа *дойаси некоме* : *дойаси некога*.

цифичне особине српскохрватског језика — ширења објекатског односа уопште, које је, пак, у узајамном односу са запаженим ширењем транзитивних глаголских значења у нашем језику¹⁰.

18. У акузативно-инструменталној категорији код глагола који значе какво кретање у границама истог места двојака рекција морфолошки је знак двојаке семантике; исто је и у старом и у савременом српскохрватском језику, а слично је и у осталим словенским језицима.

19. Треће. Што се тиче нормативности употребе ових дворекцијских глагола, можемо рећи следеће: у генитивско-акузативној категорији код глагола *имати*, *добити* и сл. обе су рекције правилне, генитивска као показатељ партитивности, неодређености, акузативна као показатељ обухватања у целини; код негативних глагола, када употреба генитива није везана за посебне семантичке односе, допуна може бити и у генитиву и у акузативу, само морамо констатовати да искључива употреба генитива не одговара обичајима, па ни нормама књижевног језика; у дативско-акузативној категорији обе рекције одговарају књижевним нормама, уз извесну тенденцију њиховог семантичког разликовања; у акузативно-инструменталној категорији двојака рекција морфолошки је знак двојаке семантике.

20. Да закључимо. Двојака глаголска рекција знак је или двојаког глаголског значења односно насталих промена у глаголском значењу или промена уопште у семантичко-синтаксичком систему зависности у језику, или, што је најчешће, и једнога и другог. И код сваког таквог глагола потребно је утврдити порекло и значење различитих рекција, као и ширину њихове употребе; такође је потребно идентификовати и семантичко-синтаксичке категорије за које се ови глаголи везују. А уклапање односно неуклапање у одређене категорије основ је за утврђивање нормативности оваквих случајева.

Даринка Горџан-Премк

¹⁰ В. о овоме: И. Грицкат, Студије из историје српскохрватског језика, 229—264; И., Из проблематике прелазности српскохрватских глагола, Јужнословенски филолог, књ. XXX, 1973, 297—303.

Р е з ю м е

Д. Г. Премк

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ДВОЯКОГО ГЛАГОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Двоякое глагольное управление обозначает или двоякое значение глагола, а именно изменения которые произошли в глагольном значении, или же изменения произошедшие вообще в семантическо-синтаксической системе подчиненности и способе ее обозначения. Чаще всего это признак и того и другого.

Автор это показывает на примерах из сербскохорватского языка.